

DE VELSER AFFAIRE

Bas von Benda-Beckmann

De Velser Affaire

Een omstreden oorlogsgeschiedenis

Boom

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

www.uitgeverijboom.nl
Omslag: Ronald Timmermans
Zetwerk: Zeno
© 2013 Bas von Benda-Beckmann

ISBN 978 94 6105 2841
NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Inleiding 7

Deel 1 Velsen 13

1. Het 'rode dorp': Velsen voor de oorlog 17
2. Gemeente in oorlogstijd: burgers en gemeentebestuur tijdens de bezetting 41
3. De politie Velsen tussen collaboratie en verzet 79

Deel 2 Verzet 121

4. De illegaliteit: morele dilemma's in bezettingstijd 123
5. Verdeeld verzet: communistenangst en de driehoeksverhouding tussen OD, LKP en RVV 177
6. Een complot? De 'groep Van der Haas' en Hannie Schaft 215

Deel 3 De affaire 259

7. Tussen doofpot en strafvervolging: de juridische afwikkeling van de Velsers Affaire 261
8. Herinnering aan Hannie Schaft en de Velsers Affaire 313

Conclusie en terugblik 347

Noten	355
Afkortingen	421
Bronnen en bibliografie	425
Dankwoord	441
Zakenregister	445
Personenregister	453

Inleiding

Elke Nederlandse gemeente heeft zo haar eigen oorlogsverleden. Toch is er een aantal plaatsen waarvan de geschiedenis boven het lokale niveau uitstijgt en die om een of andere reden een nationale betekenis hebben gekregen. Behalve voor plaatsen als Vught en Putten geldt dat ook voor Velsen. De lokale oorlogsgeschiedenis van deze gemeente kende een lange en gecompliceerde nasleep die bekend is geworden als de ‘Velser Affaire’. Het begrip verwijst in de eerste plaats naar de beschuldigingen aan het adres van een groep politie- en justitieambtenaren die vanaf september 1944 de regionale leiding van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS), de gebundelde verzetsorganisatie, in handen kreeg. Na de oorlog organiseerden dezelfde mannen als ambtenaren van de bijzondere rechtspleging de vervolging van oorlogsmisdadigers en collaborateurs. Aan het hoofd van deze groep stond Nico Sikkel, een zwager van minister-president P.S. Gerbrandy, die tijdens de oorlog als substituut-officier van justitie bij het gerechtshof in Haarlem werkte.

In september 1944 werd Sikkel als gewestelijk commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten de hoogstgeplaatste verzetsleider in de regio Haarlem en in 1945 volgde een benoeming tot procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam, waar hij de leiding kreeg over de vervolging van politieke strafza-

ken tegen collaborateurs en oorlogsmisdadigers in Noord-Holland. Zijn rechterhand was Joop Engels, een politie-inspecteur uit Velsen, die hij eind 1944 benoemde als plaatselijk commandant van de BS in Velsen en die na de oorlog in dezelfde plaats optrad als hoofd van de Politieke Opsporingsdienst (POD).

De andere hoofdpersonen in de Velser Affaire waren de Velense politiemannen Arend Kuntkes, Cees van der Voort, Jacob Baart, Karel Haak, Adriaan Maas, Arie Wittebrood en Cees Buterman. Ook zij raakten in de eindfase van de bezetting betrokken bij de BS en werkten onder Sikkel en Engels voor de POD en andere zuiveringsinstanties. De beschuldigingen die vanaf mei 1945 tegen hen zijn geuit, lopen in karakter en ernst sterk uiteen en bestrijken verschillende periodes. Ze betreffen het optreden van de politie tijdens de eerste bezettingsjaren, de houding van de verzetsleiding vanaf 1944 en het functioneren van de bijzondere rechtspleging na de oorlog. De klachten, die bij elkaar in ongeveer 25 verschillende zaken zijn te verdelen, gaan over vermeende collaboratie, zelfverrijking, verraad en moord tijdens de bezetting, maar ook over corruptie en doofpotpolitiek na de oorlog.

Alleen al de grote hoeveelheid namen en gebeurtenissen maakt de Velser Affaire tot een ingewikkelde zaak. Daarbij komt dat de meeste van deze zaken ieder op zich al complex zijn. Getuigenverklaringen spreken elkaar vaak tegen en in veel gevallen ontbreekt onweerlegbaar en concreet bewijs voor schuld of onschuld. De meeste zaken uit de Velser Affaire zijn tussen 1945 en 1956 door verschillende justitiële instellingen onderzocht, maar roepen niettemin nog steeds vragen op. Een belangrijke oorzaak daarvan is dat de beschuldigen als ambtenaren van de bijzondere rechtspleging en zuivering zelf degenen waren onder wier verantwoordelijkheid het onderzoek naar de aanklachten in de eerste plaats viel. Degenen die de zaak aan de kaak wilden stellen, deden dit daarom vaak buiten de bijzondere rechtspleging om. Dit zorgde ervoor dat er allerlei instanties en groepen tegelijkertijd met het onderzoek bezig waren en dat de onafhan-

kelijkheid van deze onderzoeken steeds ter discussie heeft gestaan. Bovendien zijn politieonderzoeken en strafvervolgingen meermalen stopgezet en weer hervat, en dossiers en archieven herhaaldelijk van hand gewisseld.

Zo ontstond de indruk dat deze zaken onder tafel werden geschoven en sprak de pers al gauw van een doofpotaffaire. Begin 1946 pikten verschillende dagbladen de beschuldigingen op en labelden deze als de 'Velser Affaire'. In de daaropvolgende jaren bleef de affaire in het nieuws en groeide deze uit tot een nationaal schandaal, dat ook doordrong in de landelijke politiek en herhaaldelijk voor opschudding zorgde. Bij de betrokken verzetsstrijders, alsook bij de pers, ontstond het vermoeden dat het hier niet ging om een reeks van op zichzelf staande incidenten, maar om een samenhangende geschiedenis van corruptie en verraad: de groep rond Sikkel zou tot 1944 ronduit 'fout' zijn geweest en hebben geprobeerd dit te verbloemen door belangrijke functies in het verzet te claimen toen de bevrijding in zicht was en, in opdracht van Londen, een nationale verzetsorganisatie (de Binnenlandse Strijdkrachten) werd opgericht. Ook zouden deze personen zich zo veel mogelijk hebben verrijkt en lastige potentkijkers en politieke tegenstanders hebben uitgeschakeld. Na de oorlog zouden zij alles in het werk hebben gesteld om hun misstanden in de doofpot te stoppen, waarbij zij door machtige connecties in de nationale politiek zouden zijn gesteund.¹

Tussen 1975 en 1978 kristalliseerde deze interpretatie zich uit tot een complottheorie. In deze jaren suggereerden bladen als *Nieuwe Revu* en *Vrij Nederland* dat de hoofdrolspelers communistische verzetsgroepen in de regio rond Haarlem en Velsen stelselmatig hebben verraden en dat de Velser Affaire te herleiden was tot een uit 1944 daterend bevel van de regering in Londen om het communistische verzet in Kennemerland uit de weg te ruimen. Over de vraag wie hiertoe opdracht had gegeven waren verschillende theorieën in omloop, maar in de meeste stukken luidde de conclusie dat de verantwoordelijkheid van het liquidatiebevel had berust bij minister-president Pieter Gerbrandy, die

zijn zwager Nico Sikkel met de uitvoering ervan zou hebben belast. Ook de naam van prins Bernhard werd genoemd als mogelijke opdrachtgever, terwijl andere stukken alleen suggereerden dat er 'hooggeplaatste' personen bij het schandaal betrokken waren.²

In alle artikelen vormt Sikkel de spil in een nationale of zelfs internationale intrige. De Nederlandse regering, geallieerde inlichtingendiensten en hoge verzetscommandanten zouden een verborgen politieke agenda hebben gehad. Onder voorwendsel de gezamenlijke strijd tegen de Duitsers aan te gaan, zouden zij communisten en andere linkse verzetsmensen hebben willen uitschakelen. Sikkel en zijn vertrouwelingen zouden om die reden in de eindfase in Kennemerland een groot aantal communisten hebben omgebracht, onder wie Hannie Schaft. Om dit voor elkaar te krijgen, zou Sikkel een dubbelspel hebben gespeeld, waarin afspraken werden gemaakt met de Duitse Sicherheitsdienst om de communistische 'terroristen' gezamenlijk te bestrijden. Om die reden zouden er juist in de eindfase van de bezetting opvallend veel communisten in Kennemerland zijn gearresteerd en vermoord.

Recentelijk verwerkte Conny Braam de belangrijkste elementen van deze theorie in haar roman *Het schandaal*, waarmee ze het vermoeden dat Sikkel en Gerbrandy een anticommunistisch complot hadden beraamd opnieuw onder de aandacht bracht.³ Na het verschijnen van de roman in 2004 kreeg Braam veel bijval, maar ook kritiek. De Velsense amateurhistoricus en politieman Guus Hartendorf, die in 2000 een boek over de Velsler Affaire publiceerde, en de toenmalige directeur van het NIOD Hans Blom, die deel had uitgemaakt van de commissie-Schöffner die de Velsler Affaire eind jaren zeventig onderzocht, verklaarden dat er uit hun eigen onderzoek niets was gebleken van een anti-communistische samenzwering.⁴

Naar de beschuldigingen en hun afwikkeling is eerder historisch onderzoek gedaan. Het meest gedegen en uitgebreid is het rapport-Menten van de commissie-Schöffner uit 1978, waarin een

groot hoofdstuk is gewijd aan de Velsse Affaire. In tegenstelling tot eerdere publicaties kreeg de commissie-Schöffers de gelegenheid om alle zaken voor het eerst op basis van de bewaard gebleven juridische dossiers te onderzoeken.⁵ Toch laat dit rapport veel vragen open. Dat is deels te wijten aan de taakopvatting van de commissie-Schöffers, die zich in haar rapport vooral concentreerde op de juridische nasleep en het mogelijke verband tussen de Velsse Affaire en de affaire-Menten. Het probleem daarbij is niet alleen dat de onderzoekscommissie zich onthield 'van een uitdrukkelijk eindoordeel' over de Velsse Affaire en daardoor veel zaken in het midden liet.⁶ Belangrijker is dat het rapport in verband hiermee weinig verklaringen biedt voor de reeks omstrede voorvallen die zich voordeden bij de verzetsleiding in Haarlem en Velsen.

In dit boek wordt daarentegen gezocht naar meer structurele oorzaken en achtergronden, en wel door te kijken naar de lokale oorlogsgeschiedenis van Velsen, de opstelling van de politie en de verhoudingen tussen verschillende verzetsorganisaties. De veronderstelde corruptie en verradersrol van de verzetsleiding zijn aan de hand van de ernstigste beschuldigingen opnieuw bekeken en geplaatst binnen zowel lokale als landelijke ontwikkelingen. Zo kon worden nagegaan in welke mate de bezettingsgeschiedenis van Velsen exemplarisch of bijzonder was en wordt de Velsse Affaire opgevat als een interessante casestudy die inzicht geeft in de complexe geschiedenis van collaboratie en verzet in het bezette Nederland.⁷

Een aantal beschuldigingen valt mogelijk beter te begrijpen door te kijken naar de dilemma's en keuzes waarmee verzetsmensen met verschillende achtergronden werden geconfronteerd en de conflicten die hierover ontstonden toen zij in september 1944 nauwer met elkaar gingen samenwerken. Daarbij roept de professionele achtergrond van Sikkels, Engels en Kuntkes een belangrijke vraag op: in hoeverre viel hun werk bij politie en justitie te verenigen met verzetswerk, of ontstonden er onoverkomelijke conflicten tussen de verplichting om de bezetter te

dienen en hem te bestrijden? Ook de vraag in welke mate bij de verzetsleiding in Velsen en Kennemerland anticommunistische motieven hebben meegespeeld bij de affaire is nooit serieus onderzocht. Zowel het rapport-Menten als Hartendorfs *De Velser Affaire* concludeert slechts dat er geen aanwijzingen voor een anticommunistisch complot zijn en doet de zaak daarmee af.⁸ Het is daarom van belang de vraag te beantwoorden, in hoeverre Sikkel en zijn vertrouwelingen inderdaad anticommunistisch waren en, zo ja, op welke manier deze overtuiging van invloed is geweest op hun handelen. Omdat vaak is gesuggereerd dat er sprake was van een gestuurde actie uit Londen zal ook moeten blijken in hoeverre de Nederlandse regering en Nederlandse en buitenlandse inlichtingendiensten tijdens de oorlog gedreven werden door anticommunisme en of zij bij de gebeurtenissen in Velsen en Haarlem betrokken zijn geweest. Is het aannemelijk dat de groep rond Sikkel in opdracht van Londen communistische verzetsmensen, onder wie Hannie Schaft, heeft verraden of valt deze conclusie op basis van de beschikbare bronnen niet te trekken?

Het antwoord op deze vraag is ook van belang om te begrijpen waarom juist de Velser Affaire na de oorlog zo veel discussie heeft losgemaakt. De vaak terugkerende suggestie dat de Nederlandse regering de Velser Affaire in de doofpot heeft gestopt, wordt hier nogmaals onder de loep genomen, net als de naoorlogse conflicten tussen communisten en niet-communisten over de herinnering aan de bezettingstijd. Dit boek zoekt naar een antwoord op de vraag waarom juist deze lokale oorlogsgeschiedenis uitgroeide tot een nationaal schandaal.

DEEL I

VELSEN

Deze geschiedenis begint bij Velsen, de Noord-Hollandse gemeente die het epicentrum was van de affaire die in dit boek centraal staat. Weliswaar speelden de verschillende arrestaties, liquidaties en andere voorvallen, die tezamen de ‘Velser Affaire’ vormen, zich af in de wijde regio Kennemerland, maar Velsen vormde er steeds de kern van. Behalve de Haarlemse adjunct-officier van justitie Nico Sikkel waren de hoofdpersonen uit de affaire allemaal in dienst bij het politiekorps van Velsen. Hier raakte een aantal van hen betrokken bij de arrestatie van communisten en linkse verzetsgroepen. Ook voerden zij vanuit deze plaats sinds eind 1944 het commando over de samengevoegde verzetsgroepen van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Bovendien vormden dezelfde mannen na de bevrijding de harde kern van de Politieke Opsporingsdienst (POD), de politieke politie die collaborateurs en oorlogsmisdadigers in de regio opspoorde en arresteerde. Dit was daarnaast de periode waarin een lange reeks klachten over hun optreden als politiemann, verzetscommandant of POD-rechercheur uitgroeide tot een landelijk schandaal: de Velser Affaire.

Waarom Velsen? Het is een vraag die zich steeds weer opdringt wanneer men zich in deze affaire verdiept. Is het toeval dat juist hier conservatieve politiemannen en communistische